

OPBOUW

weekblad tot opbouw van het gereformeerde leven
uitgave van de gereformeerde persvereniging „opbouw”

redactie: dovenetel 45 - Heerenveen
adm. kon. wilhelminalaan 38, leersum

J. D. Janse — Rijswijk

Hem loven uit het hoofd

„Halleluja. Ik zal de HERE van ganser harte loven.” Ps. 111

Hebt u indertijd de radio-quiz „Tot ziens in Jeruzalem” gevolgd? Daar-in werd bijbelkennis getest. Hoelang het inmiddels is geleden, weet ik niet meer. Maar één ding staat me nog helder voor de geest. En dat heeft te maken met deze psalm.

Het gebeurde bij de finale, gehouden in Jeruzalem. De winnaars van verschillende landen waren daar bijeen voor de eindstrijd. Onze land- (en kerk-)genoot maakte een goede kans. Maar allen werden overtroffen door die éne man uit Haifa. Hij werd winnaar. Een man van veertig, en... blind. Zodra hij het nieuws hoorde klonk uit zijn mond — en we konden het voor de radio goed horen —: Halleloejah. 'Odeh Adonai bechol leewav, besod jesjariem we-eedah, gedoliem ma'asee Adonai, droesjiem lechol cheftsee-hem en zo verder. Wat doet-ie daar nou? vroeg de verslaggever uit Nederland aan een van de juryleden uit ons land. Hij prijst zijn God, zei de professor.

Hij had eraan toe kunnen voegen: met de woorden van psalm 111. Want dát was het lied, waarmee de blinde zijn God prees. Duidelijk herkenbaar, want het gaat volgens het a-b-c. Elke regel begint met een letter van het hebreeuwse alfabet. In de Statenvertaling is dat nog aangegeven. En zo is het makkelijk uit het hoofd te leren. De blinde zei hem zomaar op.

Onlangs hoorde ik iemand spreken over 'blindelings' psalmen zingen.

Hij bedoelde: uit het hoofd. Kunnen wij dat nog? De ouderen misschien. Opgegroeid bij één berijming. Die dan ook geléerd werd. Thuis, op school. We zeiden het als kinderen moeder na, bij het naar bed gaan:

God heb ik lief want die
getrouwe Heer
hoort mijne stem
mijn smekingen
mijn klagen...

Spreek erover met uw kinderen, als ge u neerlegt, zei Mozes al. En de school, die was nog echt School met den Bijbel. Dat wil ook zeggen: met de Psalmen. Iedere maandagmorgen versje opzeggen en elke dag zingen uit het psalmboekje.

Hoe is het wat dit betreft met onze kinderen? Leren zij dat nog, de HERE loven uit het hoofd. Wie doet er nog moeite voor?

Er is een Liedboek, met vele versjes, er zijn diverse psalmberijmingen. Er is zóveel en zo gevarieerd en alles zo in beweging, dat de concentratie op het éne en het beste er wel onder lijden moet.

Om van allerlei verstrooiend lawaai nog maar niet te spreken. Maar is het niet de moeite, van roeien tegen de stroom in, waard? Om jezelf en anderen te leren zomaar uit het hart de HERE te loven.

Mooi was dat: die blinde, blindelings sprak hij de lof des Heren uit. Zomaar spontaan en tussen al die mensen. De radio droeg het de wereld door. Alleen: hoevelen hebben

het begrepen, hadden het begrepen ook al was het vertaald geworden? De lof van psalm 111 vraagt goede verstaanders. Want die is uiterst beknopt. Meer iets voor 'in de kring' dan voor op straat.

„In de kring der oprechten en de vergadering.” Waar ze Hem kennen, samenkomen rond zijn Woord. Waarnaar dan verder kan verwezen worden: „Groot zijn de werken des HEREN, na te speuren voor allen die er behagen in hebben.” Dat is zoveel als: zoek het verder maar na. In het boek des HEREN.

Als je lust hebt. Ja, het is voor de liefhebbers. Als het onder dwang moet... Maar bij hen zijn die werken van Hem dan ook zeer gezocht. Want zoveel „majesteit en luister” als er uit straalt!

En, niet te vergeten, „gerechtigheid”. In een wereld vol onrecht en bedrog, de eeuwen door, blijft zijn gerechtigheid een constante, een lichtend spoor. Te volgen voor latere geslachten, want: „Hij heeft voor zijn wonderen een gedachtenis gesticht”. Vastgelegd zijn ze, in monumenten, geboekstaafd, opgehaald worden ze in feesten.

En zo blijft leven hoe „genadig en barmhartig is de HERE”.

Bewijs? Nu, bij voorbeeld: „Spijs gaf Hij aan wie Hem vrezen”.

En zo gaat het voort. Elke regel, beginnend met weer een volgende letter van het alfabet, trekt weer een register open.

Slaat weer een thema aan. Stof genoeg. Voor elke letter is er wel weer iets. Iets groots en goeds van de HERE, om te vermelden.

Toen al, toen Hij nog niet eens halverwege was met Zijn werk. En nog alleen bezig met dat éne volk.

Al blijft zijn doen, zijn woord en werk uit dat begin, toonaangevend voor de lof van alle eeuwen.

Hij heeft zich wel méér, maar niet anders geopenbaard.

En het is niet uit de tijd om nog terug te grijpen naar die dingen van toen, in uittocht, intocht, verbondsluiting, wetgeving.

Waarin eens voor al Zijn deugden schitteren.

En beter Hem met déze woorden, dan helemaal niet meer te loven.

Als wij het niet meer doen, zullen anderen het doen.

Mensen van het oude volk. Of nog weer nieuw ontdekte stammen.

Want „Zijn lof houdt eeuwig stand”.

De laatste letter van het alfabet leverde deze slotzin op.

Die aangeeft dat nu wel dit lied, maar niet de lof uit is. Die zal altijd voortgaan. Dat blijft bestaan.

Dat houdt geen ongeloof en afval en satansmacht tegen.

Zowaar en lang de HERE leeft en spreekt en werkt, zal de bewondering het van verguizing winnen.

Daar hoeven we ons geen zorgen om te maken.

Wel of wij en onze kinderen er nog aan meedoen.

„Ik zal de HERE loven met mijn hele hart.”

Dan zal dat hart ook moeten worden gevuld.

Met oude en nieuwe lofliederen.

To learn by heart — zeggen ze over-zee.

En waar dat hart dan vol van is, daar loopt de mond van over.

Het is de moeite waard.

Hij is die moeite waard!

IN DIT NUMMER

33 Ds J. D. Janse,
Hem loven uit het hoofd

34 Ds G. Janssen,
Het profetische spreken

35 Drs P. J. van Kampen,
De Leeuw van de Heer

36 D. W. L. Milo,
Opening

36 Ds A. H. Algra,
Maassluis

38 J. H. A. van Dam,
Reformatische politiek: noodzaak of luxe?

Het profetische spreken

We komen tegenwoordig de uitdrukking profetisch spreken nogal eens tegen. De Bijbel spreekt profetisch. De prediking moet profetisch zijn. Het komt aan op het profetisch inzicht in de Heilige Schrift.

Wat wordt in deze en dergelijke uitdrukkingen met het woord 'profetisch' nu eigenlijk bedoeld en hoe moeten we erover denken? Het lijkt me de moeite waard op deze vraag althans te pogen enig antwoord te geven.

Profetische geschiedschrijving

Met deze uitdrukking wordt wel de aard van de geschiedschrijving van het Oude Testament aangegeven. Men wil daarmee dan zeggen dat zij een ander karakter draagt dan de zogenaamde profane geschiedschrijving. Deze tracht te komen tot een zo groot mogelijke vorm van objectiviteit, al wordt daarbij erkend dat het ideaal in dit opzicht nooit bereikt wordt, omdat elke schrijver zijn persoonlijkheid en daarmee zijn eigen kijk op de geschiedenis meebrengt. Maar wil de geschiedschrijving wetenschappelijk zijn dan heeft zij toch de feiten kritisch te onderzoeken, de bronnen op hun waarheidsgedachte te toetsen om de werkelijkheid van het verleden zo getrouw als mogelijk is te beschrijven en in het heden te doen herleven.

Wanneer men zegt dat de historische beschrijving van het Oude Testament profetisch is wil men daarmee aangeven dat zij een bepaald doel voor ogen heeft en daaraan haar beschrijving van de feiten en gebeurtenissen dienstbaar maakt: Dat doel is in het algemeen het laten zien van Gods grote daden, Zijn heilsweg met Zijn volk en met de volken, zoals die tenslotte zijn hoogtepunt bereiken zal in de beloofde Messias. Die weg is de weg van de genade, waarbij het gericht over zonde en afval niet ontbreekt, maar door de grootheid van zonde en afval soms zelfs een grote plaats inneemt. In elk afzonderlijk Bijbelboek of groep van Bijbelboeken wordt dit dan op zijn eigen wijze uitgewerkt met een aan dit algemene doel ondergeschikte opzet.

Profetische geschiedschrijving dus. Deze is trouwens in overeenstemming met heel het karakter van de Heilige Schrift als het Woord van God. Haar bestemming is ons te brengen tot de zaligmakende kennis van God in Christus. Dit 'profetisch' karakter bepaalt nu ook bij de beschrijving van geschiedenis de keuze van de stof en de belichting van de feiten. De geschiedenis van de aartsvaders wordt ons vrij uitvoerig meegedeeld, maar over het verblijf van Israël in Egypte gedurende een vierhonderd jaar zwijgt de Schrift vrijwel geheel. Brede aandacht daarentegen wordt gegeven

aan de geschiedenis van de uittocht en het verblijf in de woestijn. Dit kan ons duidelijk maken dat het de Heilige Schrift niet te doen is om een complete geschiedenis van Israël op zichzelf te leveren, maar dat daarin de totstandkoming van Gods verbond met Israël en (straks) het leven in het verbond met de HERE daarin centraal staat.

Het is voor ons omgaan met de Bijbel VAN HET GROOTSTE BELANG dat wij hier oog voor hebben. Dat kan ons bewaren voor een krampachtig en rationalistisch omgaan met de Schrift, die tot ons heil en de rechte kennis van de HERE niets bijdraagt. Het gaat in de Bijbel nooit om de feiten op zichzelf maar zij worden ons meegedeeld opdat wij God zouden kennen tot onze zaligheid (Bavinck). Reeds Augustinus heeft gezegd: De Heili-

ge Geest wilde Christenen maken, geen mathematici.

Dat daarom de Heilige Schrift van onmisbare betekenis is voor al onze menselijke arbeid, ook in de wetenschap, is daarmee niet in strijd, maar behoeft nu niet afzonderlijk besproken te worden. Alleen op één ding moet wel gewezen worden, dat is dat aan het aanvaarden van het profetisch karakter van de Oudtestamentische geschiedschrijving de conclusie zou verbonden worden dat dus de weergave historisch onbetrouwbaar zou zijn, zo terecht dr B. Wentsel in zijn pas verschenen Dogmatiek, deel 2, pag. 454.

De term 'profetische' geschiedschrijving, dat het Oude Testament gebruikt, verdient om verschillende redenen toejuiching, ook al komt zij zo in de Bijbel niet voor, voor zover ik weet. Wel komen we in het Nieuwe Testament de uitdrukking 'het profetische Woord' tegen.

Het profetische Woord

In het eerste hoofdstuk van zijn tweede brief schrijft de apostel Petrus over de verheerlijking van de Heiland op de berg, waar Mozes en Elia met Hem spraken over zijn uitgang te Jeruzalem. Toen sprak de Vader: Deze is mijn Zoon, mijn geliefde, in wien Ik mijn welbehagen heb. En deze stem hebben ook wij uit de hemel horen komen, toen wij met Hem op de heilige berg waren, schrijft Petrus in vers 18. En hij vervolgt dan: En wij achten het

profetische woord (daarom) des te vaster. Petrus bedoelt met het 'profetische woord' kennelijk de profetie omtrent de Christus in haar geheel, m.a.w. het Oude Testament in zijn geheel, en niet een aantal afzonderlijke profetieën uit het Oude Testament, zoals wij die vroeger van buiten moesten leren: Jes. 9 : 5, Micha 5 : 1 enz. Dan zou hij zich wel anders uitgedrukt hebben; niet zo algemeen. Paulus spreekt in Rom. 16 : 26 ook over de profetische schriften als bevattende het geheimenis van de Christus, dat thans door de komst van Christus is openbaar. Hiermee zal Paulus wel al de geschriften van het Oude Testament bedoeld hebben, waarin de belofte van Christus tot ons komen. In hoofdstuk 1 : 2 spreekt hij over de heilige Schriften, waarin door de profeten het evangelie van God aangaande zijn Zoon is beloofd. Dit kan moeilijk alleen slaan op wat wij onder de profetische geschriften in engere zin verstaan als Jesaja enz. De Schrift zelf noemt Abraham een profeet, Gen. 20 : 7 en zo ook Mozes, Deut. 18 : 18. En in de Hebreeuwse canon werden ook de 'historische' boeken van Jozua tot 2 Kon. gerekend onder de 'vroegere' Profeten.

Het Nieuwe Testament typeert het Oude dus als profetisch, die conclusie mogen we geloof ik veilig trekken.

Het profetische Woord dus, gesproken van het Oude Testament.

Maar wat is de zin van het woord 'profetisch' hierbij?

KERKGEVOEL

Kerkgevoel is een nieuwe term aan het worden in kerkelijk Nederland. Als ik het goed heb was dr R. J. Mooi, de secretaris-generaal van de Hervormde kerk de eerste die het gebruikte. Hervormden en Gereformeerden hebben een verschillend kerkgevoel, zei hij, toen hij moest spreken over de eenwording tussen de Hervormde Kerk en de Gereformeerde Kerken in Nederland. En in de discussie die ontstond naar aanleiding van deze uitspraak van dr Mooi over die eenwording duikt het woord steeds weer op. Het aardige van de term is dat je meteen weet wat ermee bedoeld wordt. Het nare van de term is dat onze gevoelens niet van groot belang zijn in de waarheidsvraag. Mijn kerkgevoel komt al in opstand als ik moet tikken „de secretaris-generaal”. Een kerk die een secretaris-generaal heeft, wat voor een afschuwelijk instituut moet dat wel wezen. De gemeente van onze Here Jezus Christus hoort geen secretaris-generaal te hebben. Dat is goed voor de NAVO of voor de Verenigde Naties. De gemeente van onze Here Jezus Christus is een samenverga-

pastorale notities

DOOR
H. AMELINK

deren van mensen die weten dat ze zondaren zijn en dat ze alleen maar gered kunnen worden door Jezus Christus. Die al hun zaligheid buiten zich zelf zoeken, want bij henzelf is er niets te vinden, hoezeer ze ook zoeken. En naar mijn gevoel past bij dit arme volk een term als secretaris-generaal in het geheel niet.

Ik ben bang voor zulke termen, geleerd door de geschiedenis van de Gereformeerde Kerken. Wij spraken over een goed kerkelijk besef. Onder de invloed van Kuyper kwam dat op. Dat kerkelijk besef werd in de Vrijgemaakte kerken tot een begrip dat een eigen leven ging leiden en zo verwerd tot een ideologie. Het slechtste wat je van iemand kon zeggen was dat hij geen goed kerkelijk besef had. Tot wat een verwoesting dat heeft geleid is bekend.

Kerkgevoel en kerkelijk besef is er

en moet er ook wezen. Maar dan is er toch maar één manier mogelijk, waarop het niet leidt tot hybris. Dat is dat we steeds maar weer geloven — ook al voelen we het niet en al beseffen we het niet — dat we alleen maar gered worden door Jezus Christus.

Christenen zijn mensen die de enige Zaligmaker Jezus Christus aanhangen. Als ons kerkgevoel niet bepaald wordt door de leer van de rechtvaardiging van de goddeloze, uit genade alleen, om Jezus' wil, zonder de werken dan gaat het mis met ons kerkgevoel en ons kerkelijk besef.

Want dan wordt kerkgevoel en kerkelijk besef zo iets als een clubgeest. En wat de kerk ook is, in ieder geval mag het geen club worden van mensen met hetzelfde gevoel of met hetzelfde kerkelijk besef. Dan wordt het „wij gereformeerden” of „wij hervormden” of „wij christelijk gereformeerden”. In principe is dat dan niet anders dan „wij van de Vara” of wat U maar wilt invullen. We hebben geen eigen kerkelijke identiteit. Althans we mogen die niet hebben. Alles wat we hebben of zijn hebben we in Jezus Christus alleen.

KERKELIJK LEVEN

Natuurlijk klinkt hierbij door de gedachte aan autoriteit. Want de profeten waren mannen, die spraken in opdracht van de Here God. Daarom spreekt Paulus van de profetische schriften ook als de heilige Schriften, waarin God door zijn profeten het evangelie had beloofd, Rom. 1:2. Maar overwegend is hier toch de gedachte van het beloven, van het spreken over de toekomst, waarin Christus zou komen. God heeft het evangelie VAN TE VOREN door zijn profeten BELOOFD, zegt de zo juist geciteerde tekst. En in de reeds genoemde tekst 2 Petr. 1:20 zegt de apostel dat wij het profetische woord des te vaster achten door de in Christus gebleken vervulling. Het is duidelijk dat het profetische woord hier als beloftewoord wordt gekarakteriseerd.

Het profetische karakter van het Oude Testament ligt bovenal hierin, dat het het belofte-woord is, dat spreekt over de komende Christus. Natuurlijk met het gezag van de HERE, die door zijn profeten de komende Christus liet verkondigen, maar dan toch de komende Christus; Beloftewoord! De komende Christus in de brede zin van het woord: in zijn Persoon en werk. Met al zijn heil, dat in het Nieuwe Testament in zijn volheid wordt ontvouwd. Daarom ligt telkens wanneer Mozes wordt voorgelezen (d.i. het Oude Testament) een deksel over het hart der Joden, die Christus hebben verworpen, 2 Cor. 3:14 en 15. Het Oude Testament, het profetische woord is voor hen een gesloten boek, want het getuigenis van Jezus is de Geest der profetie, Openb. 19:10.

De profetie in het Nieuwe Testament

Ook in het Nieuwe Testament komen we profeten en de profetie tegen, niet slechts in citaten van het Oude of in heenwijzingen daarnaar, maar ook als eigentijds verschijnsel. In één boek van het Nieuwe Testament wordt zelfs zijn gehele inhoud als profetie gekenschetst. Het betreft hier de Openbaring van Johannes, zie hoofdstuk 1:3: Zalig hij, die voorleest, en zij, die horen de woorden der profetie, en bewaren hetgeen daarin geschreven staat, want de tijd is nabij. Verder wordt geen enkel boek van het Nieuwe Testament profetisch genoemd of wordt er gezegd dat het

van een profeet afkomstig is. Wellicht hangt dat hiermee samen dat ons in het Nieuwe Testament de principiële vervulling wordt beschreven van de belofte van de Christus in het Oude. Het spreken over de toekomst is toch, zoals we zagen, veelal een kenmerk van de profetie. Daarom zal ook het laatste bijbelboek, dat spreekt over de dingen, die 'weldra' moeten geschieden, als profetie worden getypeerd. Dit sluit overigens niet uit dat er in het Nieuwe Testament profetieën voorkomen als b.v. Matth. 24 en parallelplaatsen, 1 Cor. 15 en 1 Thess. 4 vanaf vers 13. Maar het gaat ons nu om de karakterisering van een boek als geheel. Daarvoor wordt met uitzondering van de Openbaring van Johannes het woord profetie of ook profetisch niet gebruikt.

Wel is er vaak van profeten en profetie sprake. In Hand. 2 waar de uitstorting van de Heilige Geest ons wordt meegedeeld, wordt als vrucht

daarvan gezegd: uw zonen en uw dochters zullen profeteren. Uit het verband wordt duidelijk dat bedoeld wordt op de verlichting door de Heilige Geest, waaraan de gehele gemeente deel zal hebben en waardoor zij inzicht ontvangt in Gods heilswaarheid. Van hetzelfde is sprake in 1 Joh. 2, waar gesproken wordt over de zalving van de Heilige, waardoor de waarheid wordt gekend door allen, vers 20 en volgende. Bij de terminologie profetie van Joël, zodat de Nieuwtestamentische vervulling een eigen karakter draagt, vgl. 1 Joh. 2.

Maar het Nieuwe Testament spreekt toch ook in eigen woorden over profeten en profetie, zoals die voorkwamen in de eerste gemeenten. Er is veel geschreven over de vraag, waaraan hier gedacht moet worden en het zou ons te ver voeren om daar breed op in te gaan. Toch moet er wel iets van gezegd worden. We hopen dat echter te doen in het volgende artikel.

P. J. van Kampen — Zeist

De Leeuw van de Heer

„Zijn lievelingsgerecht is gekookte aardappelen met een beetje karnemelk erover, en zijn drank is water... Zijn onopgesmukte eenvoudige manier van doen getuigt van eerlijkheid. Zijn volgelingen achten hem een lichtende engel, zijn vijanden een verdoemde boze geest.”

Sir Richard Burton, 1862
Brits aristokraat en weredreiziger

Hier is de plaats

De Mormonen die hun leider Joseph Smith verloren hebben krijgen een opvolger in Brigham Young. Deze is vooral verantwoordelijk voor de lange tocht die de Mormonen, doordat zij overal werden vervolgd, naar hun uiteindelijke hoofdstad, Salt Lake City, zal voeren. Hij is het die een groot deel van het „vroege image” van de Mormonen bepaald heeft. Na een lange barre tocht door een volslagen onherbergzaam gebied, komt men aan bij de Zoutmeren van Utah. In die streek, die op dat moment nog niet tot de Verenigde Staten van Amerika behoort, waar nauwelijks iets wil groeien ook, besluiten de Mormonen hun hoofdkwartier te vestigen. Vier dagen nadat men op die plek is aangekomen, geeft Young het teken en spreekt hij de historische woorden: „Hier zullen wij een tempel bouwen voor onze God.” De datum: 24 juli 1847.

Marsorder

Om iets van de sfeer van de tocht aan te geven, citeren we een paar passages uit de marsorder die de

Here bij monde van Young aan „zijn volk” geeft. (Opgenomen als afdeling 136 van *De Leer en de Verbonden*):

„Het Woord en de Wil des Heren aangaande Israëls kamp en zijn reizen naar het Westen: Laat alle leden van de Kerk van Jezus Christus van de Heiligen der Laatste Dagen, en zij, die met hen reizen, in groepen worden ingedeeld met een verbond en belofte om alle geboden en inzettingen van de Here, onze God, te onderhouden... En wijst presidenten, kapiteins over honderd en over vijftig en over tien man... Gaat uws wegs, en doet, zoals ik U heb gezegd, en vreest uw vijanden niet; want zij zullen niet de macht hebben om mijn werk tot staan te brengen. Zion zal in de door Mij bestemde tijd worden verlost... Ik ben het, Die de kinderen Israëls uit Egypteland leidde; en Mijn arm is in de laatste dagen uitgestrekt om Mijn volk Israël te behouden... Hoort daarom nu, o gij volk Mijner kerk, en gij, ouderlingen, luistert tezamen; gij hebt Mijn koninkrijk ontvangen. Weest ijverig in het onderhouden van al Mijn geboden, opdat er geen oordelen over U komen en

opdat Uw geloof niet fale en Uw vijanden over U zegevieren. Voor het ogenblik niet meer. Amen en Amen.” (verzen 1, 2, 15, 17, 18, 22, 41, 42).

De stad Salt Lake City wordt letterlijk „uit de grond gestampt”. In een zeer indrukwekkend tempo werken de Mormonen ook aan hun tempel. Tientallen jaren wordt er gebouwd. Elk stuk steen moet per span ossen in een steengroeve op een paar dagreizen afstand, worden opgehaald. Later wordt er een spoorlijn aangelegd, speciaal voor de bouw van de Tempel. In 1893 wordt het gebouw in gebruik genomen. Op de hoogste van de torens staat een groot beeld van de engel Moroni. Het gebouw is beroemd geworden, net als een paar andere gebouwen, zoals de Mormon Tabernacle. Dat laatste gebouw is de plaats waar het beroemde „Mormon Tabernacle Choir” thuishoort.

Blood Atonement

In die tijd blijkt de Mormonensamenleving al heel strak en bekwaam te worden geleid. Ook *mee-dógenloos* te worden geleid, zeggen niet-mormoonse historici, die zich met de beweging hebben beziggehouden.

Ze wijzen daarbij op twee zaken. In de eerste plaats wijzen ze op het bestaan van zgn. „Daniëten”; ten tweede spreken ze over een destijds zeer berucht incident, het bloedbad van Mountain Meadows. Door buitenstaanders is de Mormonen de morele verantwoordelijkheid, zo niet de direkte betrokkenheid, bij dit incident verweten. Over beide zaken hier niets meer. Vooralsnog citeer ik een niet-mormoonse bron.

„Het is zeker dat de Mormonen een „Death Society” hadden, zoals Oudste John Hyde die noemde. Dit genootschap stond bekend onder verschillende namen; in de dagen van Joseph Smith heette het „Dochters van Gideon”, „Wrekende Engelen”; ten tijde van de „Hervorming” werd de groep door Brigham Young „de Zonen van Dan” of „de Daniëten” genoemd. Dat, naar het vers in Genesis 49, waar over Jacobs Zoon Dan geschreven staat: „Moge Dan een slang op de weg zijn, een hoornslang op het pad, die in de hielen van het paard bijt, zodat zijn berijder achterover valt.” (vers 17)

Het is een nagenoeg zekere zaak dat Brigham Young de uiteindelijke opdrachtgever van de Daniëten was. We kunnen hier niet alle moorden noemen die de Daniëten vermoedelijk op hun geweten hebben. Het is ongelukkig dat enigen van de mannen die aan Mormoonse jongeren als „helden” worden afgeschilderd in feite *moordenaars* waren vanwege de huiveringwekkende leer van de „Blood Atonement” (verzoening door het vergieten van bloed). Brigham Young heeft onder andere de afschuwelijke leer afgekondigd dat zondaars terecht gedood konden

(vervolg op pagina 37)

D. W. L. Milo — Dalmally

OPENING

Vandaag, de eerste zondag van het nieuwe jaar, waren we met twee handen vol kerkgangers. En wel in de kerkzaal — want het kerkgebouw is tijdelijk onverwarmd. Niettemin waren allen vol goede moed en vol goede wensen voor het nieuwe jaar. De praise-list, de lijst met te zingen hymns en psalmen, hing boven de piano en er was aan toegevoegd: a happy new year! Dat vinden onze kerkgangers een aardige attentie.

Waarom zo weinig kerkgangers? Och, dat is voor Nederlandse begrippen eigenlijk onverstaanbaar. De natie is christelijk en wil dat wel weten. Maar om elke zondag prompt in de kerk te komen is niemand opgelegd. De kerk heb je nodig op sommige momenten, en dat zijn vaak momenten waarop je met vier wielen wordt vervoerd. Maar Christmas is een razend drukke tijd: inkopen doen, kerstwensen verzenden, parties bijwonen, visites maken, presentjes afleveren en ontvangen, koken, bakken, braden, eten (en drinken, niet te vergeten); dan de kerstnachtdienst, waar je natuurlijk naar toe gaat en waarvan je wel twee weken moet bijkomen en tenslotte de oudejaarsavond, die het feest van Hogmanay inzet: een folklore, vergelijkbaar met het Ootmarsumse vlögeln. Wie daarna nog in de kerk komt moet wel erg oud of overmatig vroom zijn en dat zijn de meesten van ons niet. Daarom.

Niettemin, als gezegd, ds Bill Hogg was vol goede moed en goede wensen. Hij koos als thema voor zijn preek de geschiedenis uit Marcus 2, over de verlamde, die in Kapernaüm door een opengebroken dak voor Jezus' voeten werd neergelaten. Hij leidde dit verhaal in, door over het woord „opening” te spreken. Nieuwjaar is een opening, een nieuw begin. Een „opening” is een nieuwe mogelijkheid, een uitweg uit problemen, een begin van een nieuw tijdperk, het dagen van een oplossing.

Zo kwam hij tot Marcus' verhaal. De vrienden van de verlamde man hadden letterlijk een opening in het dak gemaakt; een opening geforceerd waar elke legale oplossing ontbrak. Liefde is vindingrijk. Zo brachten ze de lamme man tot genezing en schuldvergeving. De Heiland stond hem op te wachten, onderbrak zijn preek, gaf de verlamde voorrang, vanwege het geloof.

Als wij de weg kwijt zijn, zei ds Hogg, moeten we maar een weg naar onze Heiland forceren, een opening maken. En een nieuw jaar biedt ons nieuwe kansen om ons deel-hebben aan Christus te practiseren: „openingen” tot medemens te vinden, de weg voor ons geloof vrij te maken, oplossingen uit onze problemen, ons verdriet, onze zorg te krijgen. En Christus staat ons op te wachten, geeft ons voorrang als wij geloven.

—o—

Na afloop werden er vele handen geschud, wensen uitgewisseld, zoenen op wangen gedrukt — daar is men hier vlot mee. Ik kreeg van Lilian, van Margaret en van Mrs Crieff elk een zoen: ze zijn drie engelen in onze gemeente en eerbare weduwen, honi soit qui mal y pense. Lilian had haar broer Charles te gast, een boekhandelaar uit Edinburgh: hij zag er weer goed uit na een zware ziekte. En er was een andere gast, wiens hand ik greep: iemand uit Greenock. — Ligt dat niet aan de Clyde? — Precies, waar de kernduikboten liggen. — Probeer dat te vergeten. — En u bent een Dutch hoor ik? — Ja, dat hebt u goed. — Ik ben Nederland meermalen per caravan doorgetrokken. — Noem eens een plaats? — Het laatst ruilden wij van huis met een domenay uit Flushing. — Een onderwijzer uit Vlissingen? — Ja juist. — U weet, dat wat hier in Schotland domenay heet, in Nederland schoolhoofd is en dat wat hier minister heet in Nederland dominee is? — Ja, dat heb ik gehoord, ik ben zelf namelijk domenay, schoolhoofd.

De kring rondgaande kwam ik bij onze predikant. Uitwisseling van nieuwjaarswensen. — En mag ik u, na uw uitstekend sermon, nog een kleine „opening” aanreiken? — Graag! — Ik heb het niet zelf gevonden, maar hoorde dat eens in de kerk van Nunspeet: Jezus genas deze verlamde niet vanwege 's mans geloof, maar vanwege het geloof van zijn vrienden. — Wat zegt u me nou? — Dat Jezus dikwijls genezingen gaf vanwege iemands geloof; maar dat Hij hier genas zonder dat de lamme een woord sprak. U hebt het voorgelezen: vanwege hun geloof, dat van zijn vrienden, staat er. — Dat is nieuw voor mij! — Bij de knecht van de officier in Kapernaüm was de genezing ook al vanwege het geloof van de hoofdmans, niet van de knecht. Maar hier ging de Heiland verder: Hij genas de verlamde en vergaf hem bovendien zijn zonden, zonder dat deze er om gevraagd had.

Twee ouderlingen waren er bij gekomen. Welbedankt, zei ds Hogg, dat is voor mij een nieuwe „opening” inderdaad. We denken dat we na geloofsuitspraak en schuldbelijdenis op vergeving mogen hopen — maar Gods genade gaat veel verder dan we denken.

Soms kan ik begrijpen, ging ik door, dat de Rooms-katholieken er toe kwamen, vanuit hun kloosters als een zegenende kracht op hun omgeving te werken: door hun gelovig gebed trachtten ze hun wereldje te redden.

Maar dat was iets te veel van het goede. Van de katholieken kan men in Schotland, evenals in Ierland, niet te veel goeds horen. We moesten de laatste gedachte maar laten vallen. Maar het Evangelie zegt het — en daarmee sloten we ons gesprek af.

—o—

Over Kapernaüm gesproken. In ons reisalbum zit een foto van mijn Vrouw, staande voor het poorthek van Kapernaüm. Boven haar hoofd een bord: „Capharnaum, the town of Jesus, open daily 8.30-16.15”. De idee, dat Jezus pas na half negen te consulteren zou zijn geweest, of dat Hij na kwart over vier rust nam! Maar vandaag is de toegangstijd tot deze stad zeer beperkt.

U vindt er nog de resten van de synagoge, gebouwd op de plaats (en zeer waarschijnlijk met materiaal) van de vorige synagoge, welke door een hoofdmans was bekostigd. ¹⁾ Ernaast worden de resten van Petrus' huis aangewezen, waar Jezus Petrus' schoonmoeder genas. ²⁾ U vindt er de res-

¹⁾ Luc. 7 : 5 — ²⁾ Matt. 8 : 14.

A. H. Algra — Maassluis

MAASSLUIS

„Kan het zijn, dat de lier, die sinds lang niet meer ruischte . . .”

Is dat niet van Bilderdijk, die geruime tijd niet geschreven had, maar toen toch weer aan een vers begon? Zo wil ik nu voor Opbouw opnieuw wat doen en ik had dan gedacht aan enkele schetsjes uit de Nederlandse kerkgeschiedenis. Vakmensen, die ze onder ogen krijgen, zullen misschien wel eens 't hoofd schudden, want ik zal onsystematisch te werk gaan, maar wie al te grove fouten vindt, kan ze in het volgende nummer verbeteren. Ik wilde dan maar met Maassluis beginnen, omdat deze stad mij herbergt en je stelt als vanzelf belang in de geschiedenis van de plaats waar je woont.

N.C.R.V.

In Maassluis hebben wel meer grote mannen gewoond. Maarten 't Hart en Jan Schouten sla ik nu over, maar P. K. Dommissie wilde ik noemen. Hij was één van de eersten die in de jaren twintig kennismakte met het nieuwe medium, de radio, en daarvan de mogelijkheden zag voor de verkondiging van het Heilig Evangelie. Hier lag toch duidelijk een taak voor kerken en gelovigen. Hij nam het initiatief. In een aantal Christelijke bladen plaatste hij advertenties, wie met hem wilde komen tot oprichting van een Christelijke Vereeniging voor Draadloze Telefonie. Hij kreeg reacties. Niet veel. Maar toch. Eén van de eersten die zich meldde was ds K. Schilder in Delft. Zo kwam het tot de op-

richting van de NCRV, dat was 1924. Het secretariaat en het penningmeesterschap kwam bij Dommissie te liggen, in Maassluis. Hoe werd meteen de jonge vereniging gescholden, want één nationale vereniging, die zich tot doel stelde de „verstrooiing”, wij zouden nu zeggen, het amusement, dat was toch voldoende? Dat was de AVRO. Maar ook in „eigen kring” was er heel wat te discussiëren. De Hervormden waren verhoudingsgewijs in vereniging en bestuur zwak vertegenwoordigd. Zij waren niet zo organiseerderig. Maar juist ook de Gereformeerde bestuursleden, onder wie Schilder, wilden niet dat het een Gereformeerd zaakje werd. In de statuten werd daarom opgenomen, dat er in het bestuur evenveel Hervormden als Gereformeerden moesten zitten.

KUYPER

Dan denk ik nu ook aan Abraham Kuiper. Hij is in 1837 in Maassluis geboren. Zijn ouders hadden zorgen over hem, want was dit wel normaal, zo'n groot hoofd? Een duitse wonderdokter stelde tenslotte de ouders gerust. Hij onderzocht het kind en barstte toen in lachen uit: „Bewahre, das ist alles nur Gehirn!” Dat zijn allemaal hersens, en als dit kleine lichaampje dat grote hoofd maar voldoende kan voeden, dan zal dit land nog wat van deze kleine man beleven!

MARNIX

Nu gaan we verder in de geschiedenis terug, Marnix van St. Aldegonde. Toen ik zestien of zeventien was, mocht ik voor 't eerst zelf een boek kopen in de boekhandel, maar m'n vader had wel gezegd, welk. Ik was aangewezen om voor de jongelingsvereniging een inleiding te maken over Marnix, en nu was er juist een boek verschenen over hem, door

ten van een belastingkantoor, waar wellicht Mattheüs nog zitting heeft gehad; u vindt er onder de brokstukken Romeinse, Griekse en Joodse symbolen: dadels, granaatappels en bloemen; ook een Davidsster en andere levenstekenen uit vroeger tijden. Op het pleintje naast de synagoge zijn tekens in de hardstenen plavuizen gebeiteld: waarschijnlijk voor kinderspelletjes.

—○—

En in deze stad moeten mensen op een plat dak zijn geklommen, om een zieke vriend bij de grote Medicijnmeester neer te laten. Een groot en zeer lonend geloof. Ook het dochttertje van Jairus werd hier tot leven gewekt nadat het gestorven was. In Kapernaüm zijn grote dingen gebeurd. Wee u, Kapernaüm, je bent tot de hemel verheven geweest — je bent tot de hel vernederd.

—○—

Een oude dame, die remonstrants predikante was geweest, zei eens: ik houd van de Roomsens, want die hebben zo'n bevrijdend geloof. Ze kennen belijdenis en schuldvergeving en gaan zonder zondelast door het leven.

Ook zo'n „opening” om over na te denken. Wanneer wij vergeving ontvangen op onze zondebelijdenis — en dat belooft de Bijbel ons wel en degelijk — zijn we ook eerlijk van onze zondelast af. Dan zijn we niet „lam” meer, maar kunnen ons slaapmatje oprollen en vrolijk wegwandelen. Dan kunnen we het met nieuwe krachten weer opnemen tegen de wereld, de Satan en onze oude natuur. En mochten we tegen onze wil op-

nieuw in zonde vallen — dan niet twijfelen maar opnieuw de weg naar schuldvergeving bewandelen. Maar een christendom, dat gebukt gaat onder de last van reeds beleden en vergeven zonden, is een ongelovig christendom: dat aanvaardt de vergeving en de genezing niet.

Stel u voor dat die verlamde, na door het dak neergelaten te zijn, na vergeving en genezing ontvangen te hebben, zou antwoorden: ik ben maar een stok en een blok, onbekwaam op te staan en weg te wandelen, belast als ik blijf onder mijn zondeschuld. Het zou ondenkbaar zijn.

Wee daarom degene, die het stuk van de „onbekwaamheid en geneigdheid” vasthoudt. Het is tot zijn eigen schade. De Roomsens hebben het gelijk van de Bijbel: wie zijn zonden belijdt en laat is zalig, gelukkig, nu al. Die heeft een bevrijdend geloof, dat nieuwe openingen biedt. En de gave des gebeds of ook maar de welsprekendheid van een schuldbelijder doen niets ter zake. Ook zonder deze ziet de Heiland ons hart aan, geeft ons voordat we het vragen: genezing en vergeving.

Als Gods barmhartigheid zo groot is dan zullen wij aan Gods genade niet vertwijfelen vanwege dogmatische uitspraken, noch in de zonde blijven liggen uit gewoonte of bijgelovigheid; maar onder een wolk van gelovige getuigen, mede gedragen door hun geloof, vromelijk tegen de zonde, de duivel en zijn ganse rijk, strijden en overwinnen.

Dat leek ons een goede opening om het nieuwe jaar in te gaan.

Correctie. Tot de kenmerken van de Oosterse kerken, zie mijn vorig artikel, behoort niet de geestelijke verdrukking — maar de geestelijke verrukking.

prof. dr A. A. van Schelven. Dat boek zou de beste „bron” voor me zijn. Onlangs heb ik het opnieuw gelezen en toen vond ik Maassluis daarin. In de tachtigjarige oorlog was Maassluis strategisch belangrijk. Wanneer je de sluis opende, kon je Delftland onder water zetten, tot Den Haag toe en misschien verder. Jan Koppelstok woonde daar, hij had een veerschip dat tussen Maassluis en Den Briel voer en hij was de man die de Geuzen naar Den Briel loodste en daar, in die stad, de vroeде vaderen bang maakte met z'n verhalen over de aantallen van de Geuzen en hun bewapening. Maar na de inneming van Den Briel moest verder gehandeld worden. De „Sluis van Maasland” moest versterkt worden met een schans. Dit deed Marnix met een vendel soldaten. Hij werd echter door de Spanjaarden overvallen en gevangengenomen. Boze tongen beweerden, dat hij niet erg had opgelet, omdat hij zat te pimpelen in „De Moriaen”. Marnix zelf geeft een andere lezing. Hij heeft dapper gevochten, maar de soldaten waren laf. 't Was 4 nov. 1573. Marnix heeft bijna een jaar gevangen gezeten, op de Vredenburg in Utrecht. Die gevangenschap heeft het verzet, en met name de Prins, moeilijkheden bezorgd. Marnix ging namelijk schriftelijk voorstellen doen: als de Prins nu eens aan de koning beloofde, het land te zullen verlaten, dan zou de oorlog ophouden en men zou bij onderhandelingen kunnen voorstellen, dat de koning van Spanje in ruil voor het vertrek van de Prins en de staking der vijandelijkheden, aan de protestanten in Nederland vrijheid van godsdienst zou geven. Of misschien zou de koning de Nederlandse protestanten willen toestaan het land te verlaten en zich te vestigen in een ander gebied, waarover Spanje de heerschappij had.

Deze voorstellen hebben uiteraard de Prins geschokt. Hij gaf antwoord: onaanvaardbaar, en bovendien, wat heeft men aan een mogelijke belofte van Filips, als zijn kerk leert, dat je de belofte, gegeven aan een ketter, mag breken?

Een broer van de Prins, Lodewijk van Nassau, heeft hierover aan de landgraaf Willem van Hessen geschreven: Marnix zal deze gevaarlijke voorstellen wel gedaan hebben, om zichzelf in een betere positie te manoevreren tegenover Spanje en hij zal er van uitgaan, dat de Prins ze toch zal afwijzen, zodat er nooit bloed uit vloeien kan.

Van Schelven reconstrueert de gedachtengang van Marnix, die leidde tot zijn voorstel, aldus: Marnix vindt de oorlog een gruwelijk kwaad. Vrede daarentegen is een begerenswaardig goed. Daarom moet men ten koste van alles de oorlog vermijden en ook ten koste van alles de vrede najagen. Dan moet er maar van komen, wat komen wil.

Van Schelven noemt dit, ook in z'n boek over Willem van Oranje, *défaitisme*. Misschien zal iemand deze kleine historie aktueel willen maken. Die iemand zal zeggen: zoals Marnix schreef en voorstelde, dat is in feite hetzelfde als wat het IKV wil; *défaitisme*.

Ik ben altijd een beetje bang als iemand praat over de „les der historie”. Geen eeuw is gelijk aan de vorige of aan de volgende. Marnix schrok al van de gevolgen van een oorlog in de zestiende eeuw, maar de oorlogen van toen zijn toch niet te vergelijken met die, welke wij vrezen. Wanneer een oorlog geen doel meer dienen kan, en voor geen enkel probleem 'n oplossing brengt, omdat ze de aarde, geheel of gedeels, voorgoed woest en ledig achterlaat.

■ ■ ■

Vervolg van pagina 35

De LEEUW VAN DE HEER

worden om voor hun zonden te boeten.

In de jaren waarin Brigham Young bekend werd, zijn velen met deze heer komen spreken. Veel van de aantekeningen van zulke gesprekken tonen zijn bereidheid om bloed te laten vloeien...

De meeste Mormonen schijnen niet goed te weten wat er nu precies waar is van dat verhaal van Mountain Meadows. Dat is begrijpelijk, als men weet hoeveel verschillende versies van de gebeurtenissen en verdraaiingen van de feiten door de officiële kerkleiders de wereld zijn ingestuurd. ...Geen enkele Mormon zal de juiste toedracht vernemen, als hij niet voor zichzelf de historische feiten gaat bestuderen. Zonder enige twijfel schiep de leer van de „Blood Atonement” een atmosfeer waarin geweld uit godsdienstig ijveren kon voortkomen, dat op zijn beurt leidde tot het Mountain Meadows bloedbad, soms de „meest flagrante wandaad in de Amerikaanse historie” genoemd.

Mountain Meadows

In 1857, toen de woede om afvalligen en niet-mormonen een hoogtepunt bereikte, rapporteerden twee federale ambtenaren uit Utah een aantal moorden aan het gezag in Washington. President James Buchanan rook opstandigheid, naar men zegt. In een toespraak voor het Congres verklaarde hij: „Dit is de eerste rebellie die in ons gebied plaatsvindt; de menselijkheid in eigen persoon vraagt dat we deze opstand zullen neerslaan op een wijze dat herhaling voorkomen wordt.”

Men gelooft dat die woorden uitlekten en Young bereikten; de „tsaar” aan het Zoutmeer vernam dat de Minister van Oorlog 2500 man keurotroepen naar Salt Lake City wilde laten optrekken. Hij daagde openlijk de Federale Overheid uit. „Komt met uw duizenden een onwettige opdracht gegeven soldaten”, riep hij in woede uit, „en ik beloof u, in de naam van Israëls God, dat ge zult wegsmelten als sneeuw voor de jultzon.”...

Vervolgens lezen we over een mormoons leider die de vrouw van een niet-mormoon verleidt. De bedrogen echtgenoot achtervolgt deze Pratt en schiet hem dood.

Hoewel dat niet als de onmiddellijke aanleiding van het bloedbad van Mountain Meadows kan worden gezien, kan het die gebeurtenis uiteindelijk wel hebben geïnspireerd. Na de moord op Pratt en de mobilisatie van federale troepen nam in elk geval de spanning gestadig toe.

Ongelukkigerwijs moest net in die tijd een groep van 137 emigranten door Utah trekken, op weg van hun plaats van oorsprong Arkansas naar het nog verre Californië.

De meeste mensen in deze huifkarrenkaravaan waren gedisciplineerde mensen die in gezinsverband reisden en in het Westen een rustig en vredig bestaan zochten. Onderweg had een groep „rowdies” uit Missouri zich echter bij hen aangesloten en deze ruwe en onbehouwen mannen waren de lont in het kruitvat, naar blijken zou. Zij zorgden voor een slechte naam voor de groep.

Net voor de groep in Utah aankwam, hadden Mormoonse leiders duidelijk verklaard dat men „heidenen” voortaan niets, „zelfs geen lege dop”, zou mogen verkopen. Die opdracht kwam natuurlijk hard aan bij de reizigers, die nog een lange

reis voor de boeg hadden en om proviandering verlegen zaten... Iemand helpt toch en wordt daarom ongenadig afgetuigd.

In dezelfde tijd verklaarde Young dat hij, in deze tijd van spanningen, niet langer in staat was, de Indianen, die hij te vriend had, „in de hand te houden”. Zij zouden, meende Young, wel eens erg moordzuchtig kunnen blijken tegenover blanke emigranten die door hun gebied trokken...

Het lijkt geen twijfel dat de emigranten overvallen werden door voornamelijk Indianen. Niettemin hadden de Mormoonse bewoners van Utah zeker twee redenen waarom zij de slachting als zodanig konden toejuichen. Op grond van hun „Blood Atonement” kon iedere dief (en de groenten waren tenslotte van de „heiligen” gestolen!) rechtmatig gedood worden. Ten tweede waren de emigranten ook uit streken afkomstig waar men Mormonen vervolgd had; was wraak niet juist?

Lee's Bekentenissen

Op de vraag in hoeverre de Mormonen werkelijk achter deze „massacre” zaten wordt — vinden niet-mormonen — duidelijk ingegaan in de „Bekentenissen van John D. Lee”. Deze (vroegere) Mormoonse leider werd op 23 maart 1877 op de plaats des onheils doodgeschoten als zijnde de hiervoor verantwoordelijke man. Zijn „Confessions”, die voor het proces van belang waren, bevatten onder meer de volgende passages:

„De Mormonen geloven in „Blood Atonement”. Door hun leiders wordt gezegd en door hun leden wordt geloofd, dat de Priesterschap geïnspireerd is en nooit een verkeerde opdracht kan geven.

Brigham wist dat ik geen man was die graag iemands leven nam. Wel stond ik bekend als iemand die in hoog aanzien bij Brigham stond, ik kon mijn mond houden en was betrouwbaar. Ik wist van veel mensen dat ze in Nauvoo door Daniëten van kant gemaakt waren. In die tijd was het regel dat ieder die de Profeet Joseph Smith weerstond gedood moest worden; ik weet van heel wat mannen die op last van Joseph Smith en zijn apostelen ongemerkt uit de weg werden geruimd, in de dagen dat de Kerk daar was. Het is binnen de Kerk altijd een duidelijk begrepen zaak geweest dat het recht en lofwaardig is een man te doden die kwaad spreekt van de Profeet. Deze leer werd in Utah strikt nageleefd tot de tijd dat de „heidenen” in zulke grote aantallen arriveerden dat het onveilig werd deze leer nog in praktijk te brengen. De leer wordt echter nog steeds aangehangen en er gaat geen jaar voorbij of er komen wel één of meerderen die van Brigham kwaad gesproken hebben mysterieus aan hun einde. Broeder Highbee verklaarde het volgende: „Onze, opdracht is om de emigranten uit de weg te ruimen. President Haight

heeft met Bisschop Dame overleg gepleegd en heeft van hem de opdracht ontvangen de emigranten te doden. Ieder die oud genoeg is om te kunnen praten moet omgebracht worden...

De Daniëten die deze beraadslaging bijwoonden knielden nu in een kring neer om te bidden; ze vroegen de Geest van God om hen te leiden hoe ze in deze zaak handelen moesten. Na het gebed zei Broeder Highbee: „hier is de opdracht” en overhandigde me een papier van Haight. Broeder Highbee moest toen het bevel geven: „Doe je plicht voor God!”

Daarna moesten de Daniëten de mannen doodschieten; de Indianen zouden de vrouwen en grotere kinderen doden; de karavaandrijvers en ikzelf moesten de gewonden en zieken in hun huifkarren doden...

Na de slachtpartij werden Lee, Haight en andere Daniëten tot nieuwe posities van aanzien verheven. Lee en anderen kregen van Young ook nieuwe vrouwen, vertelt hij. (Lee's aantal bedroeg toen achttien vrouwen.) Ook vertelt hij: „Toen Brigham in Cedar City was, preekte hij op een avond. Toen hij in zijn preek op de affaire van Mountain Meadows kwam, zei hij: Ik heb vernomen dat er sommige broeders zijn die bereid zijn getuigenis af te leggen ten laste van diegenen die hierbij betrokken waren. Ik hoop dat er in dat bericht geen waarheid is. Ik hoop dat er niemand hier is, onder mijn stembereik, die dat zou doen. Mocht er echter zo iemand zijn, dan zal ik vertellen wat ik van hem denk en wat zijn lot zal zijn. Tenzij hij zich terstond van dat onheilige voornemen bekeert en bereid is het geheim te bewaren, zal hij sterven als een hond, en ter helle varen. Ik moet niet meer horen van zulk verraad onder mijn volk.”

Mormonen vechten deze versie van de geschiedenis aan. Voor het beeld van de Mormonen in die tijd lezen men het eerste Sherlock Holmes verhaal, *Een studie in Scharlaken*.

De Mormonen na Young's dood

Door bestrijders van de Mormonen in de vorige eeuw wordt ook steeds aandacht gevraagd voor hun polygamie. Nu zijn er, volgens opgave, nog een paar mormoonse „fundamentalistische „splintergroepen”, die officieel nog de polygamie handhaven. Een mij verder onbekende groepering, de „Church of the Firstborn of the Fulness of Times”, met het hoofdkwartier in Colorado City, Arizona, zou nog steeds bestaan dat men meerdere vrouwen tegelijk neemt.

Zoals van Mormoonse kant steeds wordt gezegd, in hun kerk is deze gewoonte al lang geleden afgeschaft, uit gehoorzaamheid aan de burgerlijke autoriteiten. In een officiële verklaring van 6 oktober 1890 spreekt Wilford Woodruff, de zesde president van de Mormonen het volgende uit: „...Aangezien er door het Congres wetten zijn uitgevaardigd, die meervoudige huwelijken verbieden, welke wetten door het hoogste gerechtshof grondwettig zijn verklaard, maak ik hiermee mijn voornemen bekend om mij aan die wetten te onderwerpen en mijn invloed op de leden der Kerk, waarover ik presideer, aan te wenden om hen gelijkerwijs te doen handelen... En nu verklaar ik openlijk, dat het mijn raad aan de Heiligen der Laatste Dagen is om geen huwelijk aan te gaan dat door de wetten van het land is verboden.”

Sedertdien is het de leer van de Kerk dat het de Mormonen verboden is om polygamie te bedrijven en dat degenen die dat blijven praktiseren van de Kerk worden afgesneden. Na het stormachtige begin van de groepering in de vorige eeuw is er van enige vervolging van Mormonen in onze eeuw eigenlijk geen sprake geweest. Ze hebben zich in alle opzichten aangepast aan de staat waarin ze leven. Hun voorbeeldige leven roept weinig wrijving op. Anders is het echter wanneer het om hun leer gaat, die vele bestrijders heeft gevonden (vooral, uiteraard, in de Christelijke Kerken).

J. H. A. van Dam — Berkel en Rodenrijs

Reformatorische politiek: noodzaak of luxe?

De artikelenserie, die eind vorig jaar in Opbouw verscheen van de hand van de heer Bennen uit Leeuwarden kan niet onweersproken blijven, maar misschien is dat ook de bedoeling van de redactie. Hoewel de titel boven het verhaal („Ontwikkelingen met betrekking tot het CDA”) nog niets doet vermoeden, wordt met name in het

tweede deel van de serie (Opbouw 47, 17-12-82) een harde aanval ingezet op het politiek functioneren van de RPF. Nu heb ik er geen enkele moeite mee, dat er in Opbouw over christelijke politiek wordt gediscussieerd; ik heb er zelfs weleens voor gepleit, maar het lijkt me verstandig die discussie zonder al te veel karikaturen van de „tegen-

partij” te voeren. Ik heb er daarom behoefte aan als „RPF-gezinde” enige kanttekeningen te plaatsen bij de karikatuur die de heer Bennen (wellicht onbedoeld) in feite toch van de RPF heeft gemaakt.

Vooraf echter een punt van orde. In de bedoelde artikelen worden SGP, RPF en GPV „afgeschilderd” als „klein rechts”. Nu heb ik daar geen bezwaar tegen, wanneer dat woord in de oorspronkelijke betekenis (namelijk „confessioneel”) gebruikt wordt. Anders wel.

Dan nu enkele kanttekeningen. Ik kan mij daarbij het best beperken tot het geschrevene onder de kop „CDA en RPF”, of zo u wilt „RPF en CDA”.

Een algemeen punt van kritiek op de RPF betreft dan de beperktheid van haar activiteiten. Als ik het zo mag vertalen: de RPF heeft twee zetels in de Tweede Kamer ten gevolge van de normloosheid en bandeloosheid van het Nederlandse volk, de abortuswetgeving, het emancipatiebeleid en het voorontwerp van een Wet Gelijke Behandeling. Daar zou de RPF dan ook het accent op leggen.

Ik bestrijd dat en wil dat illustreren aan de hand van de verkiezingsuitspraken van het RPF-Kamerlid dat ook in Leeuwarden heeft gesproken. Die toespraken bestonden namelijk uit 5 minuten algemene inleiding, 18 minuten sociaal-financiële-economische vraagstukken (met zeer concrete suggestie!), 17 minuten vraagstukken van vrede en veiligheid en 8 minuten zo genoemde „zedenlijke vraagstukken” (abortus, euthanasie, huwelijk en gezin, voorontwerp van een Wet Gelijke Behandeling, e.d.), waarna 2 minuten restten voor een opwekkend slotwoord. En ook in de Kamer is de RPF „breed gericht”, zoals overigens van een politieke partij mag worden verwacht. Een greep uit de onderwerpen van de debatten, waarin de RPF-Kamerleden het woord voerden: éénmalige uitkering aan z.g. echte minima; regionaal sociaal-economisch beleid; lijkebezorging; invoering van het speciaal onderwijs; RWW-uitkering aan 16- en 17-jarigen; de Oosteuropese manipulatie van de Nederlandse vredesbeweging; beroep in de belastingrechtsspraak; reductie van het aantal ziekenhuisbedden; het UNIFIL-mandaat; solidariteitsheffing; energiebeleid; enz. enz. Een bredere gerichtheid is, dunkt mij, nauwelijks mogelijk.

De genoemde verschillen tussen RPF en CDA gaan echter nog verder en worden vervolgens door de heer Bennen, volgens goed gebruik overigens, uitgewerkt in drie punten.

„In de eerste plaats laat de RPF zichzelf zien als getuigenispartij...”, aldus de schrijver. Ik sluit niet uit, dat daartoe weleens (onbedoeld) aanleiding is gegeven. Toch doet die typering geen recht aan het wezen van de RPF. Natuurlijk is het zo,

Dit artikel van de heer J. H. A. van Dam ontving de redactie nadat de ingezonden reacties van Dick Stellingwerff en ir. A. Kadijk gezet waren.

Ook was toen het antwoord van mr A. L. Bennen al geschreven. Desondanks leek het ons goed om ook deze ingezonden reactie nog te plaatsen.

dat een politieke partij duidelijk dient aan te geven waar zij staat en waarvoor zij staat. Dat is iets, maar dit terzijde, wat in het CDA zo (soms jammerlijk) gemist wordt. Duidelijkheid dus, getuigend van politieke uitgangspunten, maar in dat getuigen vooral ook anderen trachtend te overtuigen. Ook hierin wil de RPF reformatorisch zijn.

In de tweede plaats zou de RPF zich met name richten op het christelijk belang (het bijzonder onderwijs, christen-Turken en Molukkers). Ik vraag mij echter af of dit negatief beoordeeld moet worden en of dit, partijpolitiek gezien, wel altijd te vermijden is. Het CDA ontkomt daar immers ook niet aan. Zij heeft zich in de laatste verkiezingscampagne opgeworpen als de exclusieve hoedster van het christelijk onderwijs. Ik laat in het midden of dat in de praktijk ook zo functioneert, maar stel vast dat ook het CDA zich hiermee richt op een (christelijk) deelbelang. Zoals gezegd, heb ik tegen een zekere „gerichtheid” op christelijke belangen ook geen bezwaar, zolang het „heil” van de hele Nederlandse bevolking, het algemeen belang zo u wilt, niet uit het oog wordt verloren.

„Het CDA... wil de christen-democratische uitgangspunten van betekenis laten zijn voor de inrichting van de gehele samenleving in al haar geschakeerdheid”, zo schrijft de heer Bennen in dit verband. Maar wat te doen, als de „schakering in de samenleving” in strijd komt met de christen-democratische uitgangspunten? Het is jammer, dat juist daar geen antwoord op wordt gegeven! Zodoende blijft deze uitspraak een beetje in de lucht hangen. En zit er in deze redenering noodzakelijkerwijze ook niet een zeker neutralisme? Het is niet onbekend, dat in kringen van bijvoorbeeld het CNV en de PCO (protestants christelijk onderwijs) nogal wat kritiek is op het functioneren van het CDA. Is dat geen gevolg van het feit, dat men hier niet meer zo duidelijk durft te kiezen?

Tenslotte iets over de opmerking dat de RPF het bijzonder onderwijs in de praktijk gelijk stelt met de christelijke school. Dat lijkt mij niet in overeenstemming met de waarheid. De RPF heeft van jongsafaan heel sterk de grondwettelijke vrijheid van stichting, richting en inrichting in het onderwijs benadrukt.

En dat is ook altijd de toetssteen geweest bij de beoordeling van het beleid op onderwijsgebied.

Over het vreemdelingenbeleid 'n enkel verklarend woord. De RPF besteedt aandacht aan christen-Turken, omdat deze mensen (aanvankelijk) bij niemand gehoor hebben gevonden (ook niet bij het CDA) voor hun noden. Wat de Molukkers betreft: mij dunkt, dat Nederland na de „kwestie Indonesië” een zekere verantwoordelijkheid voor deze mensen heeft te dragen. Dat gaat m.i. alle politieke partijen (ook het CDA) aan. Een en ander houdt echter niet in, dat de RPF aan de rest van de „vreemdelingen binnen onze poorten” geen boodschap heeft. Maar dat heeft de heer Bennen, naar ik aanneem, ook niet bedoeld. Anders verwijs ik graag naar het verkiezingsprogramma van de RPF.

Tenslotte, in de derde plaats, wordt de RPF een volstrekt gebrek aan visie op sociaal-economisch terrein verweten. In de volgende zin wordt dit weer enigszins ontkracht: „de filosofie van het vrije-markt-mechanisme blijkt hier opgeld te doen”. Dat is nogal wat. Het valt in elk geval niet te ontkennen, dat er nogal wat misverstand bestaat over het RPF-standpunt terzake. Ik maak het daarom graag nog eens helderder.

Het lijkt mij, dat ik dit het best kan doen door de woorden te citeren, die de RPF in haar verkiezingsprogramma 1982-1986 wijdt aan de economische orde. Hier en daar plaats ik dan wel een verklarende noot.

„De overheid draagt zorg”, zo begint de betreffende passage, „voor een economische orde, waarin recht en gerechtigheid heersen.” Dat lijkt mij, om te beginnen, in volledige tegenspraak met de filosofie van het vrije-markt-mechanisme. Maar dan komen wellicht zinsneden die wat meer storen: „Zij zal daartoe een marktgericht beleid, dienen te voeren, waarbij prijzen en lonen in beginsel worden bepaald door vraag en aanbod in het ruilverkeer. Een dergelijk beleid doet recht aan de dynamische aard van het economisch leven.” Die laatste toevoeging is hierbij echter wel wezenlijk. Daarmee wordt namelijk gezegd, dat het economisch leven een heel eigen aard heeft; ook het ruilverkeer (kopen en verkopen) is onderdeel van de Scheppingswerkelijkheid. Ik denk dat het niet juist is de Schepping te beperken tot de „natuur” of het „milieu”. God heeft in Zijn Schepping ook orde gewild; ook een gedifferentieerde, veelzijdige samenleving, zoals wij die nu kennen, behoort ordelijk, „Scheppingsordelijk”, te functioneren. Maar dat houdt ook in, dat de eigen aard van het geschapene niet uit het oog wordt verloren. Welnu, de aard van het economisch leven is dynamisch, veelzijdig en ook door de overheid niet te „plannen”. Hoeveel groots aangekondigde economische plannen van de overheid zijn niet door

bittere cijfers achterhaald, met name in een tijd van neergaande conjunctuur? Hoe komt het bijvoorbeeld, dat de investeringspremies van de overheid zo weinig zoden aan de dijk zetten? Heeft dat ook niet te maken met de eigen aard van het economisch handelen? Concludeert de RPF daaruit dan toch, dat de overheid geen taak heeft in het economisch leven? Laten we tenslotte nog maar even verder lezen in 't program: „Hiermee kan de overheid niet volstaan. Waar nodig dient zij aanvullend, corrigerend en desgewenst stimulerend op te treden. Het regelgevend beleid dient weloverwogen en flexibel te zijn.” Deze woorden zijn met opzet in algemene termen geformuleerd. Telkens zal namelijk de taak en verantwoordelijkheid van de overheid moeten worden afgewogen tegen de taak en verantwoordelijkheid van de burgers in de verschillende samenlevingsverbanden. Niet pragmatisch, maar gedachtig aan psalm 119:105, dus bij het licht van Gods Woord. Dat normatieve afwegingsproces (Wat behoort tot de taak van de overheid? Waar zijn de burgers verantwoordelijk?) is een zeer wezenlijk element in de reformatorische politieke traditie. En nu ben ik waar ik wezen wil, want juist die afweging van verantwoordelijkheden zou een veel belangrijker rol moeten spelen in de politieke discussie.

De heer Bennen stelt nu, dat de overheid zich volgens de RPF terughoudend moet opstellen op economisch gebied en op het terrein van de zedelijkheid veel moet voorschrijven. Dat is volgens hem onevenredig. Maar zou dit niet het resultaat kunnen zijn van het afwegingsproces, dat ik zoëven beschreef? En is dat contrast zo schril? Als recht en gerechtigheid in het geding zijn, dient de overheid wel degelijk in te grijpen in het economisch leven. En als iedereen zich netjes gedraagt, kunnen we volstaan met een summier uitvoering van de zedelijkheidswetgeving. Het gaat immers om een beperking van de doorwerking van de zonde? Dat is toch uiteindelijk de (Schriftuurlijke) taak van de overheid, opdat het leven van de burger stil en gerust kan zijn?

Vervolgens schrijft de heer Bennen, dat in de CDA-opvatting de overheid in beginsel overal moet ingrijpen, waar situaties dreigen mis te gaan of ontsporingen kunnen worden geconstateerd. Die visie op de overheid lijkt mij echter onvoldoende, omdat er geen uitspraak wordt gedaan over de taak van de burgers in relatie tot deze overheidstaak, met andere woorden: er zit geen afwegingsproces in. Juist de visie op de overheid, zoals de heer Bennen die formuleert, heeft er namelijk voor gezorgd, dat van elke verdienende Nederlandse gulden de overheid zeventig cent uitneemt en wij nu te kampen hebben met een grote hoeveelheid onbetaalbare rekeningen. Wij hebben onze financiële rijk-

dommen slecht beheerd. Maar tegen deze ontsporing heeft „de CDA-opvatting over de overheid” geen innerlijk verweer, want we hebben hier nu juist te maken met ontsporingen, die door het overheidsingrijpen zelf zijn ontstaan! Daardoor heeft het CDA ook in feite geen innerlijk verweer tegen de visie op staat en maatschappij van haar coalitiepartner, de VVD. Maar dat terzijde.

Tenslotte nog een enkel woord over de harde confrontaties tussen CDA en RPF, met name in Alblasserdam. Ik betreurt dat, maar merk daarbij op, dat enthousiaste en oprechte leden van een jonge partij als de RPF het in een discussie nu eenmaal wel eens af moeten leggen tegen een toch ervaren gemeentepoliticus als de heer De Groot. Maar de conclusie van deze laatste, dat er geen eigensoortige politieke overtuiging achter de RPF zit, lijkt mij op grond van deze beperkte confrontatie wel wat ver gaan. Om in dit verband van het woord „parasitair” maar te zwijgen. Ook de zinsnede uit het betoog van de heer Bennen, „dat er meer moet gebeuren dan het stellen van een enkele vraag in de Tweede Kamer, wil de RPF en factor van (politieke) betekenis gaan vormen”, vind ik uitermate wrang, insinuerend, onjuist en beledigend. Hopelijk is het zo niet bedoeld door de heer Bennen.

Ik hoop met het voorgaande te hebben aangetoond, dat er wel degelijk bestaansrecht is voor een Reformatorische Politieke Federatie, die voort wil gaan in het Schriftuurlijke spoor van onze vaders, die in deze tijd het goede voor het Nederlandse volk wil zoeken („Opdat het u welga”) en die uitziert naar Degene die alle dingen zal voleindigen. Die reformatorische, anti-revolutionaire politiek is helaas versmolten in de smeltkroes van menigeen in het CDA. Ik constateer dat met verdriet. Er is in deze tijd zeer dringend behoefte aan mensen, die zeggen: „hier sta ik, ik kan niet anders”. Dat is geen dooddoener, maar een daad van gehoorzaamheid en een kiem tot leven en zegen, zoals de geschiedenis ons bij voortduring leert. Omdat het geloof nooit en te nimmer te veel kan verwachten!

Kerknieuws

Heerenveen — In de gegevens van de gemeente van Heerenveen, zoals vermeld in het 'blauwe boekje', dienen de volgende wijzigingen te worden aangebracht:

Predikant: K. Muller, geb.datum: 15 jan. 1948; datum indiensttreding: 21 oktober 1982; vorige standplaats: Alkmaar en Zaanstreek-Centrum 25

sept. 1977. Adres: Dovenetel 45, 8446 SH Heerenveen, tel. 05130-20476.
Kerkdiensten: na 12-9: 9.15 uur en 16.30 uur.
 De kerkeraad belegt bij wijze van proef 's morgens ook diensten te Leeuwarden in gebouw Sawaley. Esdoornstraat 50; aanvang: 9.30 uur.
Praeses kerkeraad: ds K. Muller.
Scriba: R. H. Tiekstra, Eendenkooi 4, 8446 RD Heerenveen, tel. 05130-25136.
Preekvoorziening en kerkel. bureau: G. J. Oonk, Zwette 10, 8446 MH Heerenveen, tel. 05130-23564.

Radio-kerkdienst — Op zondag 6 febr. a.s. zal D.V. de middagkerkdienst van de Ned. Geref. Kerk van Rijswijk worden uitgezonden via Hilversum II. Voorganger: Ds A. J. Moggré. Aanvan: vijf uur.

Redakteleden:

Ir. A. W. Biersteker;
 T. Hoekstra
 Ds. H. de Jong;
 Mr. dr. J. Meulink;
 D. W. L. Milo;
 Ds. E. R. Postma;
 Drs. W. G. Rietkerk

Adres van de Redactie:

Ds. K. Muller,
 Dovenetel 45,
 8446 SH Heerenveen
 Tel. 05130-20476

Kerknieuws en berichten over kerkelijke/christelijke activiteiten te zenden naar:

„Kerknieuws Opbouw”,
 Brugakker 36 22,
 3704 LP Zeist
 Tel. 03404-50278

Advertenties en druk:

Drukkerij „Steenbergen”,
 Nooitgedacht 3,
 3701 AL Zeist
 Tel. 03404-22452

Advertentieprijs:

40 ct per mm.
 familieberichten
 35 ct per mm.
 Advertenties inzenden tot
 dinsdagmorgen 10.00 uur.

Administratie-adres:

Kon. Wilhelminalaan 38,
 3956 TD Leersum
 Tel. 03434-4288

Abonnementen:

Het aanvragen of opzeggen van abonnementen: uitsluitend bij de administratie. Abonnementen kunnen ieder moment ingaan, doch slechts per 31 december eindigen. Opzeggen uiterlijk tot 15 november.

Abonnementsprijs:

f 42,— per jaar of f 22,— per halfjaar.
 Buitenland f 50,— p. jaar of f 65,— per luchtpost.
 Gironr. 404945 t.n.v.
 Geref. Persver. Opbouw,
 Brabantlaan 122,
 2101 SK Heemstede
 Tel. 023-285825

„Want ik ben er zeker van, dat het lijden van de tegenwoordige tijd niet opweegt tegen de heerlijkheid, die over ons geopenbaard zal worden.” Rom. 8 : 18

De Raad van de Nederl. Geref. Kerk te Breda geeft met droefheid en verslagenheid kennis van het overlijden van broeder en zuster

J. S. A. Oerlemans
 en **A. C. Oerlemans-Logher**

Dankbaar herdenkt zij het vele werk (ook als ouderling) dat br. Oerlemans voor de gemeente heeft verricht.

De gemeente zal zich deze broeder vooral herinneren als iemand, die altijd klaar stond voor zijn medemens met volle inzet van zijn persoon. Het in de praktijk brengen van de christelijke liefde tot zijn naaste was misschien wel zijn meest wezenlijke kenmerk.

Trooste en sterke de Heere hun kinderen.

Namens de Raad.
 Ds W. v. d. Veer, praeses
 G. J. Cramer, scriba

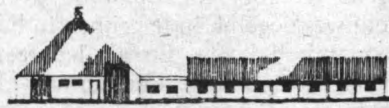

Stichting Signaal Beheer

De S.S.B. exploiteert een boerderij in Friesland voor de zeilkampen van de Stichting Signaalkampen. In het voor- en naseizoen is de boerderij te huur voor 'weekends' en werkweken voor b.v. jeugdverenigingen en scholen. Het hele jaar door is er opslagruimte

Stuur een kaartje naar onderstaand adres voor meer informatie.

- kampeerboerderij
 - opslag boten / caravans
- HEEG (Fr.)

Postbus 677, 2600 AR Delft, 050-136367

TE HUUR

van particulier
HET LUXE
6 PERS. APPARTEMENT

in het Tirolerdorp Axams.
 Tel. 01862-2596.

In de serie
HULP BIJ BIJBELSTUDIE (10)
 is verschenen

BELIJDEN en GETUIGEN

20 pag. f 4,50

Auteurs:

- ds M. R. van den Berg (Getuigen, 7 schetsen)
- ds J. C. Janse (Heid. Catechismus, 3 schetsen)
- ds J. Meester (Oekumen. Beweging, 2 schetsen)

Met een artikel van drs D. van der Molen over het gebruik van schetsen op vereniging of club.

Bestellen bij: C. J. van Dijke,
 Lage Naarderweg 38
 1211 AC Hilversum
 tel. 035 - 16057
 postgiro: 3910300

Chr. Geref. Vlaamse Evang. Ver. „FILIPPUS”
 ... en hij - Filippus - predikte hem Jezus (Hand. 8 : 35)

WINTERWERK IN DE KERK

De ideale tijd voor een dia-avond over het evangelisatiewerk op gereformeerde grondslag in België, voor uw wijk, gemeente of verenigings-avond. Neemt eens vrijblijvend contact op met onze secretaris: de heer R. L. Lichtert, Kruisherestraat 10, 3078 GT Rotterdam. Tel. 010-826798. Giro 280.717 van de Rabobank te Leerdam, onder vermelding: „Evang. Ver. FILIPPUS”, Rek.nr. 35.84.33.924.

Evangelische camping

„t BELOOFDE LAND”

biedt U in het voorjaar een z.g. feestdagen-arrangement. U kunt dan bij ons terecht in een goede sfeer.

Zomerhuisjes of (toer)caravans te huur. **Vraag folder.**

Bosweg 17, 3781 NG Voorthuizen, tel. 03429-2942.

DRENTÉ

RIANT VAKANTIEAPP.

in rustig en fraai gelegen woonboerderij.

2 sl.k., 6 pers., c.v., t.v., terras, speelweide.

f 375,— per week.

Tel. 05986 - 501.

WILT U EEN GEZELLIGE EN GESLAAGDE VAKANTIE ???

Huur dan nu een bungalow of bespreek een mooie plaats op de camping. U zult zich er thuis voelen.

Informeer eens naar de mogelijkheden voor U bij:

RECREATIECENTRUM „ACKERSATE”

Harremaatweg 26 - Voorthuizen
 03429-1274

U kent de plaatsen...

Jeruzalem, Bethlehem, Nazareth, Capernaum, Galilea, Jericho, de Dode Zee...
 Plaatsen die u kent uit de Bijbel, die u misschien wilt zien. Die u in ieder geval kunt zien.

De mogelijkheden in 1983 zijn:

- 15-daagse rondreis Israel en de Woestijn f 3055,— vertrek 15/04, reisleiding Ds. J. de Vreugd
- 17-daagse jeugdreis Israel en de Sinai Woestijn f 3050,— vertrek 25/07, reisleiding Ir. J. v.d. Graaf
- 15 daagse rondreis Jeruzalem en Galilea f 2560,— vertrek 07/10, reisleiding Ds. A.W. v.d. Plas
- Speciale 15-daagse reis voor gehandicapten vertrek 15/10, reisleiding Ds. A. v.d. Veer

Vraag het uitgebreide programma aan bij:

ISRAEL BIJBELREIZEN

Vredeweg 22, 1505 HH Zaandam, tel. 075-157751